

УДК 94 (477.41) «18/19»: 2 (477) (09)

**ВІКАРІЇ КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.:
СПРОБА УЗАГАЛЬНЕНОГО ПОРТРЕТА***Тетяна Кузнець*

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Україна, 20300, м. Умань, вул. Садова, 28

e-mail: umanska.starovyna@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9282-110X>

На сучасному етапі державного будівництва, релігійного оновлення, пошуку оптимальної моделі державно-церковних взаємовідносин актуалізуються питання історії Православної церкви на українських землях. В умовах російської агресії щодо України посилюється інтерес до проблем канонічності організаційного устрою Православної церкви, до персонального складу вищого церковного керівництва на українських землях, у т. ч. до національного складу, освітнього та професійного рівня керівництва Київської митрополії – однієї з епархій РПЦ.

Київську митрополію після указу Св. Синоду від 7 вересня 1797 р. склали правобережні парафії та землі, відібрані Російською імперією від Речі Посполитої [7, с. 74]. Статус митрополії Київської епархії був підтверджений у ході розподілу у 1764 р. архієрейських кафедр на три класи. Першокласними вважалися Київська, С.-Петербурзька, Московська та Новгородська епархії. У другій половині ХІХ ст. поділ на класи було скасовано, але неофіційний рейтинг архієрейських кафедр та епархій продовжував існувати.

Еволюцію структури українських православних епархій можна вважати з'ясованою завдячуючи дослідженням І.М. Шугальової [11], окремі вікаріатства у структурі епархіального управління Київської митрополії ХІХ – початку ХХ ст. теж були предметом наукового дослідження [2], а от відомості про персональний склад вікаріатств розсіпані по багатьох публікаціях історико-біографічного характеру [1; 3; 4; 5], або знаходяться у неопублікованих архівних джерелах [9-12].

Метою наукової розвідки є спроба створення колективного портрета вікаріїв Київської митрополії, що підкреслюватиме її місце у структурі Православної церкви. Узагальнення відомостей про географію народження, що згідно вказуватиме на національність, соціальний склад, освітній і науково-освітній рівень, кар'єрний ріст очільників кафедр вікарних епи-

скопів Київської митрополії сприятиме глибшому розумінню її особливого місця та значення. Адже навіть в умовах тотальної русифікації Православної церкви на українських землях традиції київської духовної школи повністю знищені не були, що, окрім офіційного, створювало особливий статус Київської митрополії.

У ХІХ – 20-х роках ХХ ст. в Київській митрополії існували чотири вікарні кафедри: кафедра єпископа Чигиринського створена у 1800 р., єпископа Уманського – у 1874 р., єпископа Канівського – у 1885 р., єпископа Черкаського – у 1910 р. На чигиринській єпископській кафедрі упродовж 1800-1921 років перебувало 23 особи, на уманській у 1874-1921 роках – 11 осіб, на канівській у 1885-1933 роках – 3 особи і на черкаській у 1910-1925 роках – 1 особа. Загалом це 38 осіб, але вікарних єпископів у Київській митрополії у зазначений час було 35 чоловік. Три особи, а саме Іринеї (Орда) з 9.05.1888 до 12.07.1890 р. був єпископом Уманським, а з 12.07.1890 до 19.12.1892 – єпископом Чигиринським; Іаків (П'ятницький) з 29.08.1892 до 16.01.1893 р. обіймав кафедру єпископа Уманського, а з 16.01.1893 до 26.01.1898 р. – єпископа Чигиринського; Агаліт (Вишневський) з 7.04.1902 до 3.01.1908 р. був єпископом Уманським, а з 3.01.1908 до 16.08.1908 р. – єпископом Чигиринським, тобто почергово очолювали дві вікарні кафедри. А відтак аналізуватимемо біографию 35 київських вікаріїв.

Щодо географічного походження, то з 35 осіб 11 народилися в українських губерніях, що дає підстави вважати їх українцями, і 24 – у російських, що аналогічно, відносить їх до росіян. З одинадцяти українців у Полтавській губернії народились 5: Феофан (Шиянов-Чернявський Федор Григорович), єпископ Чигиринський, 12.02.1800 – 25.01.1907 р.; Іринеї (Фальковський Іоан Якимович), єпископ Чигиринський, 24.02.1807 – 29.04.1823 р.; Мелентій (Леонтович), єпископ Чигиринський, 21.11.1826 – 21.04.1829 р.; Іринеї (Орда Харисим Михайлович), єпископ Уманський,

9.05.1888 – 12.07.1890 р. і єпископ Чигиринський, 12.07.1890 – 19.12.1892 р.; Дмитрій (Вербицький Максим Андрійович), єпископ Уманський, 13.11.1910 – 1921 р., у Київській губернії народилось 3: Кирило (Куницький Дионісій Олексійович), єпископ Чигиринський, 13.05.1823 – 5.01.1835 р.; Феодосій (Олтаржевський Петро Наркісович), єпископ Уманський, 3.01.1908 – 13.08.1910 р.; Василій (Богдашевський Дмитро Іванович), єпископ Канівський, 6.08.1914 – 25.02.1933 р. І ще 3 вікарії Київської митрополії народилися у Волинській єпархії, зокрема: Агапіт (Вишневський Антоній), єпископ Уманський, 7.04.1902 – 3.01.1908 р. і єпископ Чигиринський, 3.01. – 16.09.1908 р.; Дмитрій (Ковальницький Михайло Георгійович), єпископ Чигиринський, 28.06.1898 – 27.03.1902 р.; Сильвестр (Малеванський Стефан Васильович), єпископ Канівський, 20.01.1885 – 14.03.1906 р. Усі інші вікарії Київської митрополії були росіянами та походили з російських губерній, зокрема: з Володимирської – 3, з Орловської – 3, з Рязанської, Воронежської та Ярославської – по 2, по 1 зі Смоленської, Калузької, Курської, Нижньогородської, Архангельської, 2-є були родом з м. Костроми, 1 – з м. Казані, 1 – з м. Москви, 1 – з м. Міас (на Уралі) й 1 вікарій був уродженцем Мінської єпархії. Припущення щодо національності за географією народження є дещо умовним, позаяк виявлення етнічного коріння вимагає додаткових досліджень. Тому встановлення етно-національного походження вікаріїв, особливо тих, що походили з російських глибин, і з'ясування міри його усвідомлення ними, може бути предметом окремого наукового зацікавлення.

З'ясування соціального походження 35-ти очільників вікарних кафедр Київської митрополії показує, що майже усі вони були вихідцями з родин, що належали до духовного стану. Зокрема: 26 осіб були синами священиків, 2 – синами паламарів, 5 – синами дияконів, тобто 33 особи були представниками духовного стану. І тільки двоє – єпископ Черкаський Назарій (Блінов) народився у дворянській сім'ї м. Казані та єпископ Уманський Сергій (Ланін) був сином купця м. Москви – не були вихідцями з духовенства. Однак перший з них, маючи світську освіту, прилучившись до братії Києво-Печерської Лаври, прийняв чернечий постриг і був рукопокладений в ієродиякона, згодом – в ієромонаха, очолив Лаврську типографію, а пізніше возведений у сан архимандрита. А другий – з юних літ мав велику жагу до здобуття знань і свідомо ступив на поприще духовно-

церковної служби.

Преосвященний Сергій, єпископ Уманський, до чернечого постригу – Костянтин Іванович Ланін, першою здобув гімназійну освіту, де вчителями у нього були: законовчителем майбутній голова учбового комітету при Св. Синоді протоієрей П. Смірнов, а викладачем історії, пізніше ординарний академік, Н. Кондаков. Потім вільним слухачем вступив до Московського університету, звідки перевівся до Московської духовної семінарії. Склавши екзамен на звання студента семінарії, він на решті вступив на церковно-історичне відділення Московської духовної академії. Та ще будучи гімназистом, він «с увлечением посвящал весь свой досуг всестороннему изучению произведений светской изящной литературы русской и иностранной, особенно его интересовали произведения драматические, в чтении коих он слыл среди сверстников и знакомых за неподражаемого мастера» [1, с. 55]. Вступивши до духовної академії, «он с таким же увлечением и жаром отдался чтению святоотеческой и, главным образом, аскетической письменности, посвящая этому любимому занятию не только день, но даже и поздние часы ночи. И в этой литературе он приобрел громадную эрудицию, которая ему принесла несомненно не малую пользу [1, с. 56]. Будучи студентом духовної академії, він прийняв чернечий постриг, рукопокладений в ієромонаха. Закінчив академічний курс зі ступенем кандидата богослов'я та розпочав службу смотрителем Дмитрівського духовного училища. Згодом – ректорував у Костромській і Симбірській духовних семінаріях. Після восьмирічного ректорування був переведений на посаду намісника Києво-Печерської Лаври. «Иноческая дисциплина, истово-благолепное совершение богослужения с строгим соблюдением действующего Церковного Устава и преданий древних старцев, и ревнивое сохранение древних киевских-лаврских напевов, предающих величие и красоту лаврскому богослужению и служащих нередко для певцов и любителей церковного пения и доселе еще идеалом совершенств и источником вдохновения, созидание храмов и их благоуукрашение – все это в новом наместнике нашло неусыпного и настойчивого охранителя» [1, с. 59]. А Київське духовенство говорило навіть «возстановителя».

Уже у сані єпископа Уманського, вікарія Київської митрополії, очоливши Київську Єпархіальну Училищну Раду, преосв. Сергій постійно наголошував на важливості церковного співу і, зокрема, збереження місцевих наспівів. Висту-

паючи перед учителями церковнопарафіяльних шкіл, які 1897 р. зібрались у Києві на літні курси церковного співу, він віддавав належне церковному обіходному співу та зазначав: «Обиход – это не справочная, как говорят некоторые, а историческая книга, по которой можно знать – церквен, или нет тот или другой напев. Обиход должен быть у вас в постоянном церковном употреблении...» [1, с. 71]. Але разом з тим він навчав: «Долг каждого учителя церковно-приходской школы тотчас же, по приезде на место, в беседе с псаломщиком или старожилками прихожанами-певцами, разузнать, как поются у них гласы, а усвоив, немедленно записать их и изучить. Внося же свои, ему одному знакомые распевы, каждый такой учитель разрушит старые, твердо установленные в известном приходе веками напевы, но не научит также твердо, можно сказать с уверенностью, и новым; и в результате от такого неразумного отношения к остаткам старины получится только хаотический беспорядок в гласовых напевах той или другой местности» [1, с. 72].

Тобто, два вікарних єпископи, що від народження не належали до духовного стану – Назарій (Блінов) і Сергій (Ланін), – усвідомлено (про що свідчить чернечий постриг) присвятили своє життя церковно-духовній службі та дослужилися до сану архієпископа.

Щодо освіти вікарних єпископів Київської митрополії, то їх біографії рясніють фактами про великий потяг до знань з раннього віку, про особливе захоплення філософією та богословськими дисциплінами. Так, один з вихованців єпископа Філарета (Філаретова) єпископа Уманського, а потім його келейник Василій Логвинович у своїх спогадах зазначав, що, навчаючись ще у духовній семінарії, той так серйозно ставився до опанування філософії та мав таку жагу до знань, що будучи найкращим семінаристом, добровільно залишився на повторний курс у філософському класі, щоб глибше пізнати книжну мудрість та удосконалитись читанням праць філософів. А по завершенні навчання у семінарії, як кращий її випускник, був направлений до Київської духовної академії (далі – КДА) [4, с. 282]. В академії він теж був найкращим учнем і «он более посвящал времени на чтение богатых содержанием книг, чем на приготовление класных лекций, которые, благодаря его высокому развитию, усвоились им в самой аудитории» [4, с. 283].

Усі вікарії Київської митрополії зазначених хронологічних меж мали високий рівень освіти. З 35-ти осіб 34 мали вищу богословську

освіту, тобто закінчили духовні академії і тільки один вікарій (Назарій (Блінов Микола Михайлович), єпископ Черкаський у 1910-1925 роках) закінчив С.-Петербурзьку Першу класичну гімназію, два курси С.-Петербурзького університету, Костянтинівське військове училище, після чого вступив у ряди братії Києво-Печерської Лаври та віддався духовно-церковній службі. З 34 київських вікаріїв, випускниками Київської духовної академії було 19 осіб (55,8%), Московської – 8, С.-Петербурзької – 6, Казанської – 1. Академічна освіта відкривала шлях до наукових ступенів.

Порядок здобуття та присудження наукового (богословського) ступеня упродовж XIX – початку XX ст. змінювався. У період дії Статуту духовних академії 1814 р. наукові ступені присуджувались як почесні, без захисту дисертацій, або за сукупністю наукової діяльності чи творів, або за конкретну працю. У період дії Статуту духовних академії 1869 р. магістерські та докторські дисертації захищалися на відкритому диспуті, а докторські ступені присуджувались Радами академії і затверджувались Св. Синодом. Радами академії присуджувались і магістерські ступені, але затверджувались вони єпархіальними архієреями. Але й надалі продовжувалася практика присудження ступенів за сукупністю авторських творів. У період дії Статуту академії 1884 р. магістерські дисертації захищалися на колоквіумі у присутності Ради академії та спеціально запрошених осіб, ступінь присуджувався Радою академії та затверджувався Св. Синодом. Докторські ступені тоді надавалися без публічного захисту Радами академії і теж затверджувався Св. Синодом. У період дії «Временных правил» духовних академії (1906-1909 рр.) і Статуту 1910-1911 рр. докторські та магістерські ступені присуджувались й остаточно затверджувались Радами академії [6, с. 574].

До висвячення в єпископа Чигиринського (травень 1828 р.) архімандрит Кирило (Куницький) 1826 р. був призначений ректором Київської духовної академії та професором богословських наук; професором філософії й єврейської мови був призначений 1818 р. і Володимир (Алявдін), який рукопокладений в єпископа Чигиринського 1835 р.; після закінчення Київської академії 1823 р. був призначений професором церковної історії та грецької мови Інокентій (Борисов), якому 1826 р. присвоєно ступінь екстраординарного професора богослов'я С.-Петербурзької духовної академії, 1829 р. – ступінь доктора богослов'я, 27 серпня 1830 р. його переведено ректором і професо-

ром богослов'я у КДА, а 1836 року відбулась його хіротонія в єпископа Чигиринського, вікарія Київської митрополії. У грудні 1848 р. ступінь доктора богослов'я присуджено Антонію (Амфітеатрову), який у березні 1858 р. очолив вікарну кафедру єпископа Чигиринського і 1869 р. Радою Московського університету був удостоєний ступеня доктора грецької філософії. Екстраординарним професором по кафедрі церковної історії КДА з 1818 р. був Димитрій (Ковальницький), який з 1898 р. висвячений в єпископа Чигиринського.

Серед київських вікаріїв, які очолювали кафедру єпископа Уманського, професором богословських наук КДА був Філарет (Філаретов), доктором богослов'я та ректором Московської духовної академії до хіротонії 22 січня 1878 р. в єпископа Уманського був Михайл (Лузін). Загалом серед 35 вікарних єпископів Київської митрополії наукові ступені мали 29 осіб: вищого наукового ступеня – доктора богослов'я – удостоєні 5 осіб (єпископи Чигиринські Інокентій (Борисов) та Антоній (Амфітеатров), єпископ Уманський (Лузін), єпископи Канівські Сильвестр (Малеванський) і Василій (Богдашевський), а 24 особи мали ступінь «магістра богослов'я». Попри таку статистику, свідченням високого освітньо-наукового рівня є наукова спадщина очільників єпископських кафедр у Київській митрополії.

Значну науково-літературну спадщину залишив єпископ Чигиринський, вікарій Київської митрополії (1807-1823 рр.) Іриней (Фальковський). З його праць опубліковані: «Компендіум православного догматичного богослов'я», що довго слугував посібником в усіх духовно-навчальних закладах Росії; «Тлумачення на послання до римлян і на послання до галлів»; два «Календарі» з додатками кількох історичних статей; «Скорочення математик»; «Пасхалія»; «Записки про своє життя»; «Записки про Київську академію». Досконало знаючи латинську, грецьку, єврейську, угорську, німецьку, французьку мови, Іриней займався ще й філософією, механікою, гідравлікою, воєнними науками, філологією. Особливо його цікавила астрономія, для чого була обладнана обсерваторія. Також він складав псалми, гімни, елегії, стихири і тропарі.

Плідною була наукова діяльність і єпископа Чигиринського Інокентія (Борисова), який ще до рукопокладення на вікарну кафедру, за підготовку творів історико-богословського характеру був удостоєний найвищого вченого ступеня – доктора богослов'я. Будучи ректором Київської духовної академії, він очолив групу

професорів, яка уклала «Догматичний збірник», що став пам'ятником православної віри так як характеризував її з часу появи Православної церкви, і був духовним навчальним посібником для студентів.

Широкою ерудицією відзначався вікарій Київської митрополії єпископ Чигиринський Порфирій (Успенський) (1865-1877 рр.). Закінчивши академію зі ступенем кандидата богослов'я, через 1,5 роки він здобув ступінь магістра і, після ректорства у Херсонській семінарії, отримав призначення настоятеля посольської церкви у Відні, а потім з науковими цілями побував на Афоні та Синаї і зініціював та очолив російську духовну місію в Єрусалимі. Він знав іноземні мови, 1869 р. Рада Московського університету присвоїла йому науковий ступінь доктора грецької філософії, був членом Одеського товариства історії та почесним членом Новоросійського університету.

Кафедру єпископа Чигиринського у 1890-1892 рр. посідав Іриней (Орда), який з травня 1888 р. був вікарієм у Київській митрополії та титулувався єпископом Уманським. Це був талановитий проповідник, духовний письменник і лінгвіст. Він володів знанням грецької, англійської, французької, німецької мов, публікував свої статті у «Трудах Киевской Духовной Академии», де вів відділ іноземної бібліографії. Окрім того він видавав журнал «Воскресное чтение» та редагував єпархіальний щотижневик «Руководство для сельских пастырей». На шпальтах цих видань він поміщав результати наукових досліджень, головно дослідження Священного Писання.

Вікаріями Київської митрополії з найменуванням «єпископ Чигиринський» були такі непересічні особистості як Димитрій (Ковальницький) – духовний письменник, церковний громадський діяч, екстраординарний професор по кафедрі церковної історії КДА; Платон (Рождественський) – магістр богослов'я за працю «Древний Восток при свете Божественного Откровения» (1898 р.), видавець журналу «Церковь и народ» (1906 р.), у подальшому – екзарх Грузії, екзарх Кавказький, митрополит Херсонський та Одеський (1918 р.), митрополит всія Америки та Канади (1922 р.). Вікарними єпископами з найменуванням «Уманський» були такі відомі церковні діячі як професор богословських наук Філарет (Філаретов); духовний письменник доктор богослов'я Михайл (Лузін); духовний письменник, засновник журналу «Руководство для сельских пастырей» Полікарп (Розанов); магістр богослов'я за працю «Палестинское монашество в IV-VI веках»,

духовний письменник Феодосій (Олтаржевський). Доктор богослов'я, заслужений ординарний професор КДА, почесний член усіх чотирьох духовних академій, видатний богослов-догматик РПЦ, духовний письменник Сильвестр (Малеванський) очолював у 1885-1906 рр. Канівське вікаріатство. Його наступником був магістр богослов'я, єпископ Інокентій (Ястребов). А останній очільник Канівського вікаріатства (1914-1933 рр.) єпископ Василій (Богдашевський) магістром богослов'я став за працю «Лжеучения, обличаемые в первом послании св. апостола Иоанна», обіймав посади доцента кафедри філософії, з 1897 р. – кафедри Св. Писання Н. Заповіту, з 1902 р. – екстраординарного професора КДА. Ступеня доктора богослов'я він удостоївся за працю «Послание Св. Апостола Павла Ефесеянам» (1904 р.), з 1905 р. був призначений позаштатним ординарним професором, з 1907 р. – штатним професором КДА, а з 1912 р. – він заслужений ординарний професор Київської духовної академії. Архієпископ (з 1925 р.) Василій (Богдашевський) був видатним богословом і духовним письменником. Його наукові статті та замітки публікувались у «Трудах Киевской Духовной Академии» й інших богословських журналах.

Високий науковий потенціал вікарних єпископів Київської митрополії забезпечував їм участь у різних наукових та освітніх установах. Так, єпископ Чигиринський Порфирій (Успенський) був членом Одеського товариства історії та почесним членом Новоросійського університету; єпископ Чигиринський Іоанн (Жданов) був членом Київського Богоявленського братства, а потім очолив його; єпископ Чигиринський Віталій (Іосифов) був почесним членом Церковно-археологічного товариства; єпископ Уманський, а потім Чигиринський Іаків (П'ятницький), будучи з 1904 р. вже архієпископом Ярославським і Ростовським, був обраний почесним членом КДА; єпископ Чигиринський Дмитрій (Ковальницький) був почесним членом Московської духовної академії; єпископ Уманський Феодосій (Олтаржевський) 19 грудня 1907 р. Радою КДА був обраний на посаду ректора по залишенні 13 серпня 1910 р. уманської кафедри, обраний почесним членом Київської академії; єпископ Канівський Сильвестр (Малеванський) був почесним членом усіх чотирьох духовних академій Російської імперії; єпископ Канівський Василій (Богдашевський) був почесним членом Московської, з 1915 р. – Петроградської та Казанської духовних академій.

З огляду на політико-канонічну значущість

і першокласність за штатом Київської митрополічної кафедри, посади заступників митрополита – київських вікаріїв – були дуже престижними. Певним свідченням тому є місця попередньої служби претендентів на вікарні кафедри у Київській митрополії. До призначення вікаріями Київського митрополита ієреї служили: ректорами Київської духовної академії – 13 осіб, ректором Московської духовної академії – 1, ректорами семінарій – 8, настоятелями монастирів – 4, єпископами – 6 (3 – в українських губерніях і 3 – у російських), 1 був намісником Києво-Печерської Лаври, 1 – смотрителем Києво-Софійського духовного училища, 1 – кафедральним протоієреєм Києво-Софійського собору.

Посада вікарія суміщалася зі службою настоятеля монастиря. За монаршим указом від 16 жовтня 1799 року «велено было быть в Киевской епархии особому викарному епископу, именоваться ему епископом Чигиринским и иметь местопребывание в киевском первоклассном Златоверхо-Михайловском монастыре» [13, с. 482]. Так єпископ Чигиринський, перший вікарій Київської митрополії отримав у настоятельство Києво-Михайлівський Золотоверхий монастир. Єпископ Уманський, другий вікарій зазвичай управляв Києво-Братським монастирем, єпископ Канівський управляв Києво-Пустинним Микільським монастирем. Єпископ Черкаський прийняв 1910 року в управління Києво-Видубецький монастир [9, арк. 6].

Про високий статус вікарних кафедр Київської митрополії свідчить чин висвячення вікарних єпископів. Так, архімандрит Варлаам (Успенський) був висвячений в єпископа Чигиринського 1843 р. у С.-Петербурзькому Казанському соборі [10], архімандрита Порфирія (Успенського) висвячено на кафедрі єпископа Чигиринського у Св.-Троїцькій Олександроневській Лаврі 1865 р. [8], архімандрит Іоанкій (Надеждін) рукопокладений в єпископа Уманського теж у С.-Петербурзі, у кафедральному Пр. Ісакія соборі [11]. І коли у 1910 р. у Київській митрополії була відкрита четверта вікарна кафедра, то єпископом Черкаським на неї був висвячений архімандрит Назарій (Блінов) і хіротонія відбулася у Св.-Троїцькому соборі Олександроневської Лаври [9].

Служба при Київській митрополічній кафедрі була важливим етапом для подальшої професійної кар'єри. З 35 вікарних єпископів Київської митрополії, 4 особи були переведені з вікарних кафедр на управління єпархіями. Зокрема: єпископ Чигиринський Інокентій (Борисов), після менш як річної служби єпис-

копом Вологодським, був переведений у Харківську єпархію, якою керував більше 7-ми років; єпископ Чигиринський Володимир (Алявдін) з Київської митрополії був переведений у Кострому й управляв Костромською єпархією упродовж 6-ти років; єпископ Уманський Полікарп (Розанов) з кафедри другого вікарія Київської митрополії у 1887 р. переведений на управління Курською єпархією, а у квітні 1888 р. призначений єпископом Катеринбурзьким та Ірбітським; єпископ Черкаський Назарій (Блінов) з 1919 до 1921 р. управляв Київською єпархією. Єпископ Уманський Димитрій (Вербицький) у 1925 р. був піднесений до сану архієпископа, а з квітня 1930 р. до смерті 1 лютого 1932 р. був архієпископом Київським.

Двадцять дві особи з кафедр вікаріїв Київської митрополії були переведені на єпископські кафедри російських єпархій, а єпископ Чигиринський Феофан (Шиянов-Чернявський) з січня 1807 р. до смерті у січні 1812 р. продовжував службу єпископом Полтавським і Переяславським, перебуваючи у Переяславі. З вікарної кафедри єпископа Чигиринського переведені єпископами в інші єпархії 15 осіб: Іриней (Фальковський) – єпископом Смоленським, Афанасій (Протопопов) – єпископом Нижегородським, Мелентій (Леонтович) – єпископом Пермським і Катеринбурзьким, Ієремія (Солов'йов) – єпископом Кавказьким і Чорноморським, Варлаам (Успенський) – єпископом Архангельським і Холмогорським, Антоній (Амфітеатров) – єпископом Смоленським, Серафим (Аретинський) – єпископом Воронежським і Задонським, Віталій (Іосифов) – єпископом Тамбовським, Ієронім (Екземпляровський) – єпископом Тамбовським і Шацьким, Іриней (Орда) – єпископом Тульським і Белевським, Іаків (П'ятницький) – єпископом Кишинівським і Хотинським, Дмитрій (Ковальницький) єпископом Тамбовським і Шацьким, Платон (Рождественський) – архієпископом Алеутським і Північно-Американським, Агапіт (Вишневецький) – єпископом Владикавказьким і Моздокським. З кафедри єпископа Уманського, вікарія Київської митрополії, єпископами до інших єпархій були переведені 6 осіб: Філарет (Філаретов) став єпископом Ризьким і Митавським, Михаїл (Лузін) – єпископом Курським і Белгородським, Анатолій (Станкевич) – єпископом Калузьким і Боровським, Іоанікій (Надеждін) – єпископом Архангельським і Холмогорським, Сергій (Ланін) – єпископом Псковським і Порховським, Феодосій (Олтаржевський) – єпископом Оренбурзьким і Тургайським. Єпископ Канівський Інокентій (Яст-

ребов) з Київської митрополії був переведений єпископом Полоцьким і Вітебським. На нових місцях служби колишні вікарії Київських митрополитів відзначалися нагородами, а 13 осіб з переведених єпископами 22 були піднесені до сану архієпископа.

З переведених у російські єпархії 22-х вікаріїв Київської митрополії шестеро були уродженцями українських єпархій: Полтавської – Іриней (Фальковський), Мелентій (Леонтович), Іриней (Орда); Волинської – Дмитрій (Ковальницький), Агапіт (Вишневецький); Київської – Феодосій (Олтаржевський). П'ятеро з них були випускниками Київської духовної академії, а єпископ Чигиринський Мелентій хоч і закінчував Петербурзьку духовну академію, але через три роки після завершення академічного курсу був призначений інспектором Київської академії, а за два роки перед посвятою в єпископа Чигиринського її очолив як ректор. Окрім цих шістьох, випускниками Київської академії були ще 9 вікаріїв Київської митрополії, які народилися у російських губерніях і були переведені єпископами до російських єпархій. Тобто 15 осіб за 22 були вихованцями Київської духовної академії. Здобуваючи духовну освіту в Києві, вони формувалися під впливом традицій цього навчального закладу, що згодом мало більший чи менший вияв у їх подальшій службі. Так, коли вікарій Київської митрополії єпископ Чигиринський Іриней (Орда) з 17 липня 1893 р. був єпископом Тульським і Белевським, то на Тульській архієрейській кафедрі він почав «удосконалювати за Київськими зразками» богослужбові порядки, звертаючи найбільшу увагу на церковне читання та, переважно, спів. До цього він закликав і духовно-навчальні заклади, і церковнопарафіяльні школи, зобов'язавши їх готувати хороших читців і півчих у храмі. При огляді парафій він звертав найбільше уваги на освіченість пастирів, на їх учительську діяльність. Він піклувався створенням церковних братств, розвитком церковних попечительств. Звертаючи увагу керівників духовно-навчальних закладів на необхідність належної постановки церковного співу, він наполягав на ознайомленні учнів з давніми церковними наспівами.

Одним зі штрихів до узагальненого портрета вікарних єпископів Київської митрополії є показник питомої ваги вдових ставлеників. Усі 35 вікаріїв були вдовими та прийняли чернечий постриг. Десятеро з них це зробили під час навчання у Київській духовній академії. Троє з них вступили до КДА вдівцями, маючи стаж парафіяльної служби: єпископ Чигиринський Платон (Рождественський) чотири роки слу-

жив сільським священиком у Курській єпархії, а ставши вдівцем, вступив до Київської академії та прийняв постриг; єпископ Чигиринський Агапіт (Вишневський) по закінченні у 1888 р. Волинської духовної семінарії служив псаломщиком Св.-Троїцької церкви с. Дідковичі Овруцького повіту, через рік був рукопокладений на священика, а 1892 р., овдовівши, вступив до Київської академії та на 4-му курсі прийняв чернечий постриг; єпископ Канівський Сильвестр (Малеванський) по завершенні у 1847 р. Волинської духовної семінарії був рукопокладений в ієрея Хресто-Возвиженської церкви с. Червоного Житомирського повіту, а овдовівши 1853 р., вступив до Київської академії та після її закінчення прийняв чернечий постриг.

Ще 19 вікарних єпископів, закінчивши духовні академії, призначалися на посади інспекторів, викладачів, ректорів духовних навчальних закладів, настоятелів монастирів, а уже потім висвячувались на єпископські кафедри Київської митрополії. Були і такі, хто здобувши академічну освіту, набув досвіду і викладацького, і священнослужительського. Наприклад, єпископ Чигиринський Ієронім (Екземпляровський) Київську академію закінчив у 1861 р., потім учителював у Чернігівській духовній семінарії, викладав у Київській академії, 1871 року рукопокладений у священика церкви Св. Петра і Павла у Києві та призначений законовчителем Колегії Павла Галагана і 1-ї Київської гімназії. З 1877 р. він протоієрей, з 1882 – благочинний Києво-Подільських церков і тільки 27 липня 1885 р. він прийняв чернечий постриг. Єпископ Чигиринський Павло (Преображенський), закінчивши Київську духовну академію 1869 року, 1883 р. був рукопокладений у священика Києво-Подільської церкви Св. Миколая Доброго, з 1885 р. – благочинний, протоієрей, з 1894 р. – член Київської духовної консисторії, законовчитель Києво-Подільської жіночої гімназії, згодом – кафедральний протоієрей Києво-Софійського собору і тільки 20 жовтня 1908 р. він прийняв чернечий постриг. Таким чином шлях до чернецтва у нього склав 41 рік. У єпископа Чигиринського Дмитрія (Ковальницького) такий шлях становив 28 років, у Ієроніма (Екземпляровського) – 24 роки, у Іриня (Орди) – 22 роки, у Іакова (П'ятницького) – 16 років. Але до висвячення на вікарні кафедри усі 35 осіб були вдовими ієреями в монашестві.

Підсумовуючи, зазначимо, що упродовж XIX – 20-х років XX ст. у Київській митрополії у різний час були створені чотири кафедри вікар-

них єпископів, заступників митрополита. Їх очолювали 35 осіб, біограми яких уможливають створення колективного портрета, який переконливо свідчить про особливість Київської митрополії. Попри те, що у рейтингу архієрейських кафедр Київська належала до першокласних, київські вікарії були високоосвіченими непересічними особистостями, які свідомо обрали духовну службу й увійшли до золотого фонду духовної еліти. Вікарна служба у Київській митрополії була для них і високою планкою у службовій кар'єрі, і місцем набуття професійного досвіду на багатих духовних традиціях Києва, і своєрідним трампліном до здобуття вищих посад і піднесення до сану. З 35-ти вікарних єпископів 33 особи були вихідцями з родин, що належали до духовного стану, а дві особи – не з духовенства – проявили здібності в опануванні богословських наук і зробили блискучу кар'єру у духовно-церковній службі. Усі вони були вдовими, прийняли чернечий постриг, тобто цілком присвятили себе церковній службі. Географія їх народження дає підстави припустити, що 11 з них були українцями, хоч питання їх національного усвідомлення вимагає додаткового дослідження.

Високим був освітній рівень заступників Київського Владика: з 35 осіб 34 мали вищу богословську освіту, а 19 з них (55,8%) були випускниками Київської духовної академії. Показником освітньо-наукового рівня було присудження наукових (богословських) ступенів. З 35-ти вікаріїв 29 удостоєні наукових ступенів: 24 мали ступінь «магістр богослов'я» і 5 – найвищий ступінь – доктор богослов'я. Ще одним свідченням високого освітнього рівня київських вікаріїв є їх науково-літературна спадщина та членство у різних освітніх та наукових інституціях.

Політико-канонічна значимість і першокласність Київської митрополії означала для претендентів на єпископські кафедри наявність священнослужительського й освітньо-організаційного досвіду. Серед 35-ти вікарних єпископів було 13 ректорів Київської духовної академії, 8 ректорів духовних семінарій, 5 настоятелів монастирів, 6 єпископів, кафедральний протоієрей Києво-Софійського собору, смотритель духовного училища тощо. Досвід служби в Київській митрополії був важливим чинником для продовження професійної кар'єри: 4 особи з київських вікаріїв у майбутньому управляли єпархіями, а 22 особи були переведені на єпископські посади у російські єпархії. До того ж, з 22 колишніх очільників вікарних кафедр у Київській митрополії 13

осіб були піднесені до сану архієпископа.

Таким чином, відмітними рисами узагальненого портрета київських вікаріїв було соціальне походження, високий освітній і науково-освітній рівень, професійний досвід і самовіддане служіння на духовно-церковному поприщі. Однак, колективний портрет вікаріїв Київської митрополії не можна вважати завершеним до з'ясування таких питань як: національне походження та рівень їх етнопонаціонального самоусвідомлення, отримання відзнак і нагород за службу вікаріями єпископами у Києві, сприйняття їх служби нижчим духовенством і вірянами Київської митрополії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Дмитриевский А. Высокопреосвященный Сергей, архиепископ Ярославский и Ростовский, как викарий Киевской митрополии и председатель Киевского религиозно-просветительного Общества // Труды Киевской Духовной Академии. 1905. Январь. С. 49-105.
2. Кузнец Т.В. Уманське вікаріатство в структурі єпархіального управління Київської митрополії XIX – початку XX століття // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія:

Історія: Збірник наук. праць. Вінниця, 2010. Вип. 18. С. 200-203.

3. Новый Председатель Киевского Епархиального Училищного Совета // Западно-Русская Начальная Школа. 1910. № 11. С. 8-9.
4. Памяти Приосвященного Епископа Филарета Филаретова, бывшего Ректора Киевской Духовной Академии // Труды Киевской Духовной Академии. 1912. № 2. С. 270-315.
5. С.П.Г. Памяти Преосвященного Павла, епископа Чигиринского // Западно-Русская Начальная Школа. 1911. № 10. С. 80-91.
6. Сухова Н.Ю. Система научно-богословской аттестации в России в XIX – начале XX в. Москва, 2009. 676 с.
7. Учреждение архиепископских кафедр в России // Киевские епархиальные ведомости. 1869. № 2. С. 74.
8. Центральний Державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК України). Ф.127. Оп.748. Спр.57. 12 арк.
9. ЦДІАК України. Ф.127. Оп.788. Спр.8. 7 арк.
10. ЦДІАК України. Ф.127. Оп.810. Спр.145. 5 арк.
11. ЦДІАК України. Ф.127. Оп.1047. Спр.55. 17 арк.
12. ЦДІАК України. Ф.127. Оп.1047. Спр.782. 25 арк.
13. Шпачинский Н. Историческая заметка о викариатстве Киевской митрополии в XVIII ст. // Киевские епархиальные ведомости. 1898. № 11. С. 472-483.
14. Шугальова І.М. Устрій українських православних єпархій: традиційні засади і напрям еволюції (кінець XVIII – середина XIX ст.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Запоріжжя, 2004. Вип. XVIII. С. 24-40.

Кузнец Татьяна Вікарії Київської митрополії XIX – початку XX ст.: спроба узагальненого портрета

У статті на основі біографічних відомостей очільників кафедр вікарних єпископів зроблена спроба створення узагальненого портрета заступників Київського архієрея. Зазначається, що у Київській митрополії упродовж XIX – 20-х років XX ст. існувало чотири вікарні кафедри – єпископа Чигиринського, єпископа Уманського, єпископа Канівського та єпископа Черкаського, які по чергово очолювали 35 осіб. Систематизація відомостей про географію їх народження, соціальне походження, освіту, науково-освітній рівень, місця служби до переведення у Київську єпархію або висвячення в єпископів-вікаріїв, призначення після служби у Києві створює загальне уявлення про кадрову політику керівного складу першокласної Київської митрополії.

Ключові слова: вікарії, єпископ Чигиринський, єпископ Уманський, єпископ Канівський, єпископ Черкаський, Київська митрополія

Кузнец Татьяна Викарии Киевской митрополии XIX – начала XX в.: попытка обобщающего портрета

В статье на основе биографических сведений руководителей кафедр викарных епископов предпринята попытка создания обобщенного портрета заместителей Киевского архиепископа. Отмечается, что в Киевской митрополии в течение XIX – 20-х годов было четыре викарные кафедры – епископа Чигиринского, епископа Уманского, епископа Каневского и епископа Черкасского, которые поочередно возглавляли 35 человек. Систематизация сведений о географии их рождения, социальном происхождении, образовании, научно-образовательном уровне, места службы до перевода в Киевскую епархию или хиротония в епископов-викариев, назначение после службы в Киеве создает общее представление о кадровой политике руководящего состава первоклассной Киевской митрополии.

Ключевые слова: викарии, епископ Чигиринский, епископ Уманский, епископ Каневский, епископ Черкасский, Киевская митрополия

Kuznets Tetiana Vicars of the Kyiv diocese in the XIX – early of the XX century a try to develop a generalized portrait

The article reveals a try to develop a generalized portrait of a Kyiv bishop deputy on the basis of the biographic data of the heads of cathedra vicar bishops. It is denoted that during the XIX – the 20s of XX century. There were four vicar cathedras – one of the Chygyryn bishop, others – of the Uman bishop, Kaniv bishop, and Cherkasy bishop, 35 people took turns, being in charge of them. General idea about the personnel policy of the Kyiv diocese primary governance is got through the bishops' data systematization, namely, of their birth geography, social background, education, previous positions before the transfer to Kyiv diocese or consecration into vicar bishops. It is established that almost one third of the top management were Ukrainians by nationality (according to the place of birth); absolute majority comprised of churchdom families by birth, practically all vicar bishops of Kyiv diocese (34 out of 35 people) had higher theological education, moreover, more than half of them graduated from Kyiv theological academy; the majority of bishops (29 people) had a scientific degree; high level of education and research is proved by research and literary heritage of the clergy, who were the heads of cathedra vicar bishops of Kyiv diocese.

The idea of the previous positions before the transfer to Kyiv diocese and the new ones after it gave the possibility to come to the conclusion that Kyiv vicars had a significant professional experience before consecration, and the service as a Kyiv bishop deputy played an important role for their career development.

Keywords: vicar, Chegyryn bishop, Uman bishop, Kaniv bishop, Cherkasy bishop, Kyiv diocese